

RADOSŁAW KULINIAK

Wprowadzenie do polskiego przekładu dzieła Christiana Garvego, autorstwa Jana Kantego Kalista Chodaniego pt. *Rzut oka na celne zasady nauki obyczajów od wieku Arystotelesa aż do Kanta*

Dzieła filozoficzno-popularne wrocławskiego, oświeceniowego filozofa popularnego Christiana Garvego¹ w polskiej dawnej literaturze filozoficznej były kilkakrotnie tłumaczone i komentowane. Jako pierwsza ukazała się w 1821 roku w „Pamiętniku Warszawskim”, w t. 20, na s. 38–67 praca Kazimierza Brodzińskiego *O opinii publicznej z Garvego*. W 1826 roku w „Dzienniku Wileńskim”, w dziale „Historii i Literatury”, w t. 1, na s. 65–84 ukazał się natomiast pierwszy przekład dzieła Garvego w tłumaczeniu Leona Borowskiego. Był to *Opyt o poznawaniu zdolności umysłowych w młodości*. Z kolei

¹ W literaturze przedmiotu Christian Garve (1742–1798) uchodzi za jednego z najważniejszych myślicieli niemieckiego oświecenia i czołowego przedstawiciela „Popularphilosophie”. W latach 1780–1795 Garve uczestniczył we wszystkich ważniejszych dyskusjach filozoficznych, które odnotowano na łamach „Berlinische Monatsschrift”, „Allgemeine Deutsche Bibliothek” i innych czasopism. Wśród nich najważniejsze, choć słabo znane w polskiej literaturze filozoficznej, okazały się spory z Immanuelem Kantem wokół *Krytyki czystego rozumu* oraz granic posłuszeństwa obywatelskiego. Dane biograficzne dotyczące Ch. Garvego można znaleźć w R. Kuliniak, *Wstęp do Christiana Garvego Rozpraw popularnofilozoficznych*, [w:] Ch. Garve, *Rozprawy popularnofilozoficzne*, przeł. R. Kuliniak i T. Małyśzek, Wrocław 2002, s. 5–37.

w „Dzienniku Wileńskim” z 1830 roku, w dziale „Historii i Literatury”, w t. 9, na s. 98–116 i 345–367 ukazało się kolejne tłumaczenie pracy Garvego pióra Tadeusza Eliaszewicza pt. *Pochwała nauk*². Natomiast interesujący nas polski przekład rozprawy Garvego, autorstwa Jana Kantego Kalista Chodaniego pt. *Rzut oka na celne zasady nauki obyczajów od wieku Arystotelesa aż do Kanta*³, pozostający dotąd jedynie w rękopisie, powstał niewątpliwie na podstawie jego *Übersicht der vornehmsten Principien der Sittenlehre, von dem Zeitalter des Aristoteles na bis unsere Zeiten. Eine zu dem ersten Theile der übersetzten Ethik des Aristoteles gehörende und aus ihm besonders abgedruckte Abhandlung*⁴. Chodani przygotował go zaledwie kilka lat po ukazaniu się pierwszego z 1798 roku i drugiego, poprawionego i uzupełnionego wydania z 1801 roku, najprawdopodobniej już w pierwszym dziesięcioleciu XIX wieku. Pracował nad nim, pisząc jednocześnie swoje prace, takie jak *Natura i sztuka dążące wspólnie do uszczęśliwienia człowieka i ozdobienia świata*, wydana w Krakowie w 1802 roku, czy też *Pierwsze zasady życia pocziwego człowieka*, pisane w latach 1803–1805, a wydane w „Tygodniku Wileńskim”, w t. 2, w 1816 roku. Dodajmy, że w tym samym czasie Chodani przetłumaczył jeszcze i opublikował *Sielanki Gessnera*, *Henriadę* i wiersz *O człowieku z dodaniem wiersza nad nieszczęściem Lizbony* Voltaire oraz *Natana Mędrca* Lessinga. Nie mógł natomiast pracować nad przekładem interesującej nas pracy Garvego po 1810 roku. Tłumaczył bowiem wówczas dzieło A. K. Reybergera: *Institutiones ethicae christianae (Etyka chrześcijańska czyli teologia moralna do użytku szkolnego zastosowana)*. Przekład tej pracy z języka łacińskiego został wydany w Wilnie w trzech obszernych tomach w latach 1821–1823. Sam Chodani potraktował zresztą własny przekład interesującego nas dzieła Garvego jako wstęp i jednocześnie szczegółowe przygotowanie do tłumaczenia pracy

2 Dodajmy, że istnieje również współczesny polski wybór prac Christiana Garvego. Zob. Ch. Garve, *Rozprawy popularnofilozoficzne*, wyb., przeł. i oprac. R. Kuliniak i T. Małyszek, Wrocław 2002.

³ Proponowany przez Chodaniego tytuł pracy Garvego, tj. *Rzut oka na celne zasady nauki obyczajów od wieku Arystotelesa aż do Kanta*, to niewątpliwie modyfikacja podtytułu w pracy wrocławskiego filozofa, tj. *Darstellung der verschiedenen Moralsysteme von Arystoteles an bis auf Kant*.

⁴ Zob. Ch. Garve, *Übersicht der vornehmsten Principien der Sittenlehre, von dem Zeitalter des Aristoteles na bis unsere Zeiten. Eine zu dem ersten Theile der übersetzten Ethik des Aristoteles gehörende und aus ihm besonders abgedruckte Abhandlung*, Breslau 1798, [w:] *Versuche über verschiedene Gegenstände aus der Moral, der Litteratur und dem gesellschaftlichem Leben von Christian Garve, Erster–Fünfter Theil*, bei Wilhem Gottlieb Korn, Breslau 1792–1802, Erster Theil, Breslau 1801, ss. 477.

Reybergera oraz sobie właściwych prac naukowych. W tym czasie przygotował bowiem własną *Naukę chrześcijańskiej katolickiej religii*, wydaną w Wilnie w 1823 roku oraz *Rozprawę okazującą dążenie nauki Jezusa Chrystusa do dobra rodu ludzkiego*, również wydaną w Wilnie, nieco tylko wcześniej w „Dzienniku Wileńskim”, w t. 2, w 1815 roku⁵.

Powróćmy jednak do interesującej nas rozprawy Garvego. Przyjrzyjmy się zwłaszcza uwarunkowaniom, w których powstawała.

Übersicht der vornehmsten Principien der Sittenlehre, von dem Zeitalter des Aristoteles na bis unsere Zeiten ukazały się po raz pierwszy we wrocławskim wydawnictwie Braci Kornów tuż po śmierci Garvego w 1798 roku i ponownie dwa lata później. Dzieło to zostało przez Garvego dedykowane Kantowi, co wynika z dodanej do niego „Dedykacji”. Garve pisał w niej:

Kazałem wydrukować moją rozprawę, którą – jako wprowadzenie – zalicza się do właśnie wychodzącego [mojego] tłumaczenia obydwu pierwszych ksiąg arystotelesowskiej moralności, aby *dedykować ją* [właśnie] *Panu*. Wierzę, że w ten sposób dam Panu dowód mojego najwyższego szacunku. Po pierwsze dlatego, że opracowałem ją w bólu i cierpieniu, w trakcie najstraszliwszej choroby, za pomocą której natura niszczy powoli swoje stworzenie, podczas którego jednak, aby wzmocnić jego cierpliwość, pozostawia mu zdolność swobodnego posługiwania się umysłem. Także też dlatego, że właśnie z powodu przezwycięzonych przy tej okazji trudności, przywiązuję do niej taką wagę. Po drugie, ponieważ pokazuję Panu w ten sposób, że uważam Pana za osobę zdolną do tego, aby nie tylko znieść niezależny sąd na temat Pańskich pism ze strony człowieka, w którym rozpozna Pan zamiłowanie do prawdy i bezstronności, lecz także, aby go zobaczyć i szanować. Wie Pan, że niedługo po pierwszym wydaniu Pańskiego wielkiego dzieła [*Krytyki czystego rozumu*] zacząłem z Panem wymianę korespondencji, co zostało spowodowane pierwszym publicznie wyrażonym sądem na temat Pańskiego dzieła – w istocie bardzo wybrakowanym, jednostronnym i niepoprawnym, w którym miałem jednak jakiś swój udział, a wspomnienie o tej krótkiej, ale zbliżonej do osobistej znajomości

⁵ Jan Kanty Kalist Chodani (1769–1823), prof. Uniwersytetu Wileńskiego, należał do zgromadzenia kanoników regularnych laterańskich, teolog, filozof, moralista. Urodził się w Krakowie 15 października 1769 roku, a zmarł 19 lipca 1823 roku w Wilnie. Jedną z mało znanych postaci polskiego oświecenia. Tłumacz prac Voltaire, Gessnera, Lessinga, Garvego, głównie w sferze filozofii moralnej. Szersze informacje o Chodaniam można znaleźć w C. Falkowski, *Chodani Jan Kanty Kalikst*, [hasło w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 348–349; A. Hochfeldowa, *Chodani Jan Kanty*, [hasło w:] *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław 1971, s. 47; T. Śliwa, *Chodani Jan Kanty Kalikst*, [hasło w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H. E. Wyczawski, t. 1, Warszawa 1981, s. 304–305.

relacji bardzo wiele jeszcze dla mnie znaczy. Sposób, w jaki przyjął Pan moją szczerłość, z którą oznajmiłem Panu o tym udziale i usprawiedliwienie, poprzez które pokazałem Panu, jak niewielki i niedobrowolny był ten udział, to wszystko pozwoliło mi odkryć dobroć i szlachetność Pańskiego charakteru, ponieważ dotychczas znałem jedynie wielkość i głębię Pańskiego umysłu. Życzyłbym sobie również, u celu mojego życia, lub też zbliżając się do niego, nawiązać z Panem ponownie kontakt. Wiem oczywiście, że odpowie Pan na moją potrzebę w podobny sposób oraz bardzo szybko. Życzyłbym sobie przy tym stanie umysłu, jaki teraz jest moim udziałem, dowiedzieć się, co Pan sądzi o tym piśmie i więcej, jakie nastawienie Pana ono do mnie wywołało. Nie mówię nic o nim samym. Ono spoczywa przed Pańskimi oczami. Jestem przekonany, że w wielu miejscach pomyliłem się w interpretacji Pańskich idei, a także że domieszałem do nich własne. Mam jeszcze większe przekonanie, że moje kontrargumenty zawierają o wiele więcej defektów i że dla znawców filozofii jest w nich wiele uproszczeń. Jednak niech nie odstręczy to Pana od tego, aby docenić wtórne poszukiwania prawdy, nawet jeśli ta prawda nie zostanie znaleziona. Nie cofnie się Pan przed poznaniem mozołu i staranności, z którymi zająłem się Pańskimi pismami i przynajmniej nie będzie Pan mógł przypisać mojej ostatniej recenzji lekkomyślności, skrótowości i powierzchowności tej pierwszej. O ile wiem, drogi Panie, jest Pan już w podeszłym wieku i cieszy się Pan zdrowiem. Natura wyposażyła Pana w wielkie przymioty ducha i podarowała Panu także zdrowie oraz siły fizyczne, aby mógł Pan wykorzystać te dary w długim życiu dla dobra świata i nauk. Mnie nie przypadł tak szczęśliwy los na loterii życia. Urodzony z paroma udanymi przymiotami natury i obeznany z naukami dzięki ciągłym studiom, jestem, z powodu ciągłego zmagania się z moim chorowitym ciałem, daleko w tyle, jeśli chodzi o postęp w wiedzy i w pracach, dzięki którym mógłbym przydać się publiczności. Nauka i przekazywanie zdobytej wiedzy było zawsze największą przyjemnością mojego życia. Także w jego ostatnim, najsmutniejszym okresie umiejętność myślenia i wynikająca z tego przyjemność jest tym, co mnie najsilniej podtrzymuje na duchu. Proszę życzyć sobie wraz ze mną, abym nie utracił tej nadziei, lub też aby wreszcie zerwała się długa, napięta nić, lub aby jakaś ulga pozwoliła mi łatwiej znosić mój znój. Niechże Pan żyje jeszcze długo w zdrowiu i zdolny do pracy, a jeśli w międzyczasie zechce Pan pomyśleć o mnie, proszę mi podarować łyzy współczucia lub dodać mi otuchy, okazując mi trochę uczucia i przyjaźni. U mnie te odczucia względem Pana są obecne od dawna i nie zmienią się aż po kres mojego życia⁶.

⁶ Zob. Ch. Garve, *Widmung an Herrn Immanuel Kant*, s. 1–6, [w:] tenże, *Übersicht der vornehmsten Principien der Sittenlehre, von dem Zeitalter des Aristoteles na bis unsere Zeiten. Eine zu dem ersten Theile der übersetzten Ethik des Aristoteles gehörende und aus ihm besonders abgedruckte Abhandlung*, Breslau 1798 (1801, sygn. 58 686).

Pomimo jednak wyrażonych w swojej „Dedykacji” ukłonów wobec Kanta i jego filozofii obszarem filozoficznie najważniejszym dla Garvego, przygotowującym podstawy pod *Übersicht der vornehmsten Principien der Sittenlehre, von dem Zeitalter des Aristoteles na bis unsere Zeiten*, okazały się prace Arystotelesa. Tym badaniom Garvego nad Arystotelesem towarzyszyło też kilka innych okoliczności. Były to przede wszystkim prace translatorskie nad *Die Ethik des Aristoteles überstetzt und erläutert*⁷. Jego zaś *Übersicht der vornehmsten Principien der Sittenlehre, von dem Zeitalter des Aristoteles na bis unsere Zeiten* stanowią charakterystyczny „Wstęp” do tego przekładu. O nim też pisze Garve w przytoczonej już „Dedykacji” dla Kanta. W toku prowadzonych przez siebie badań zetknął się on również z zawartymi w *Corpus Aristotelicum* krótkimi rozważaniami *O cnotach i wadach (De virtutibus et vitiis)*⁸. Po ich przeczytaniu już w roku 1791 Garve nosił się z zamiarem napisania podobnych rozważań. Praca taka powstała w 1794 roku i były to rozważania *Die Tugend macht den Menschen glücklich*. W nich też Garve rozwija po raz pierwszy kontekstowo problem szczęścia, pojmując je jako mądrość, prawdę, dobro i piękno. Określa też szczęście jako dążenie do kształcenia się w cnotach (*arete*). Wspomniane rozważania zostały po raz pierwszy zaprezentowane w postaci publicznego odczytu, wygłoszonego przez filozofa przed gronem najbliższych przyjaciół Füllebornem, Weißem i Zollikoferem, w jego domu wiosną 1794 roku i stanowiły bezpośredni „Wstęp” do *Übersicht der vornehmsten Principien der Sittenlehre, von dem Zeitalter des Aristoteles na bis unsere Zeiten*. Ostatecznie Garve umieścił je w jednym z tomów własnych prac rozproszonych, nad którymi pracował z Füllebornem i wydawcą Kornem w ostatnich latach swojego życia⁹.

⁷ *Die Ethik des Aristoteles überstetzt und erläutert*, hrsg. v. Ch. Garve, 2 Theile, Breslau 1798/1801. Garve przetłumaczył również *Die Politik des Aristoteles*, übersetzt von Garve. Herausgegeben und mit Anmerkungen und Abhandlungen begleitet von Georg Gustav Fülleborn, 2 Theile, Breslau 1799/1802.

⁸ Szersze informacje na temat tej rozprawy można znaleźć w polskim tłumaczeniu trzech arystotelesowskich *Etyk*. Zob. Arystoteles, *Etyka nikomachejska, Etyka wielka, Etyka eudemejska, O cnotach i wadach*, [w:] *Dzieła wszystkie*, przekłady, wstępy, komentarze Daniela Gromska, Leopold Regner, Witold Wróblewski, Warszawa 1996, a zwłaszcza wstęp L. Regnera do rozprawy o *Cnotach i wadach*, [w:] tamże, s. 496–497.

⁹ Ch. Garve, *Die Tugend macht den Menschen glücklich*, [w:] *Vermischte Aufsätze, welche einzeln oder in Zeitschriften erschienen sind*. Neu herausgegeben und verbessert von Christian Garve, Zweyter Theil, Breslau 1800, bey Wilhelm Gottlieb Korn, s. 1–16. Zob. Ch. Garve, *Cnota czyni człowieka szczęśliwym*, [w:] Ch. Garve, *Rozprawy popularnofilozoficzne*, przeł. R. Kuliński i T. Małyśzek, s. 88–94.

Większość problemów ukazanych w *Übersicht der vornehmsten Principien der Sittenlehre, von dem Zeitalter des Aristoteles na bis unsere Zeiten* została rozwiązana przez Garvego w oparciu o analizę arystotelesowskich *Etyk*. Filozof poszukiwał u Arystotelesa złotego środka, który umożliwiłby mu uzyskanie jak najbardziej optymalnej formy rozważań o szczęściu. W *Übersicht der vornehmsten Principien der Sittenlehre, von dem Zeitalter des Aristoteles na bis unsere Zeiten* natrafiamy na niezwykle trafny i precyzyjny opis rozwoju tych zagadnień z punktu widzenia historii filozofii¹⁰. Określa on przede wszystkim charakter działań duszy. Dzięki władzy przypominania, zdolności doznawania oraz władzy wyobraźni, dochodzi w niej do rozwoju zasadniczych treści poznawczych. Działanie tych władz ujawnia tzw. akty sprawcze duszy. W pierwszej kolejności jest to umiejętność bezpośredniego odtwarzania. Osobny obszar stanowi zaś zdolność doznawania. W dalszej kolejności Garve wymienia zdolność właściwej oceny i decyzji oraz dookreśla okoliczności towarzyszące akceptacji poszczególnych przedstawień, dokonujących się za sprawą wyobraźni. Jej działanie sprowadza się do sposobu odczuwania. Jednoczy ona poszczególne typy przedstawień. Jest ona władzą stopniującą poszczególne przedstawienia. Odbywa się to według zasady ułożenia poszczególnych przedstawień. Proces ten rozpoczyna się od przedstawień najprostszych i zmierza w kierunku przedstawień precyzyjnie określonych, tworzących skończoną całość doświadczenia. W ten sposób w obszarze możliwego doświadczenia mogą pojawić się namiętności, wrażenia, uczucia, przedstawienia i doznania. Dusza wykorzystuje władzę wyobraźni, jako władzę ustanawiającą adekwatność między poszczególnymi przedstawieniami. Dzięki niej tworzą one zarys wstępnie uporządkowanych przedstawień. W ten sposób proces poznania nie jest statyczną i czysto teoretyczną całością. Przestrzeń, którą zajmują przedstawienia w doświadczeniu, to obszar manifestacji tego, co obecne, odczuwalne, doznawane i wreszcie wyobrażone. Natomiast zdolność doznawania przedstawień decyduje o ich rozłożeniu w doświadczeniu, tj. oddzieleniu ich od siebie oraz możliwości ponownego połączenia. W tym kontekście teoretyczna postać filozofii ulega u Garvego przełożeniu praktycznemu. Centralnym pojęciem tej filozofii jest cnota, jako zdeterminowana postać poszczególnych przedstawień, gdzie wszelki akt

¹⁰ Ten fragment rozważań w znacznej części pokrywa się ze wcześniejszymi moimi rozważaniami we „Wstępie” do polskiego przekładu rozprawy Garvego. Zob. R. Kuliniak, *Wprowadzenie do rozprawy Ch. Garvego Cnota czyni człowieka szczęśliwym*, [w:] Ch. Garve, *Rozprawy popularnofilozoficzne*, przeł. R. Kuliniak i T. Małysek, Wrocław 2002, s. 84–88.

twórczy spełnia się nie tylko w kontekście zewnętrznym, lecz w przedstawieniu samego doświadczenia, w świecie wewnętrznych wartości moralnych, poprzez odczucia, jako konkretne formy doświadczenia. Zmienia się więc pierwotny wymiar myślenia filozoficznego. Zdolność doznawania, która jest przyczyną zewnętrznego połączenia przedstawień, natrafia na opór ze strony doznawanych treści. Celem doznawania staje się cnota, uzewnętrzniona i skonkretyzowana w postaci konkretnego doświadczenia. Łączą się tu trzy integralnie związane ze sobą części procesu poznania, tj. rozpoczęcie, ugruntowanie i zakończenie. Działanie to również obowiązek poznawania, twórcze uzewnętrznienie przedstawień. Wartość działania uzewnętrznia się zatem w aktualnych przedstawieniach. Zależy nie tylko od aktu kształtującego, lecz w znacznej mierze od aktów utrwalających. Dopiero zatem prawdopodobieństwo wspólnego wystąpienia tego rodzaju aktów daje ostateczny wgląd w pełny zakres poznania. W dalszej kolejności Garve rozważa cnoty indywidualne, o charakterze biernym. Są to skromność, używana w znaczeniu zewnętrznym, jako rozwaga, a także pracowitość i pilność. Obok cnót indywidualnych filozof wyróżnia cnoty powszechne, określane mianem twórczych, tzn. użytecznych między innymi w życiu publicznym. Cnoty o takim zakresie to umiarkowanie, będące najczęściej wyborem pośredniej drogi działania, a także roztropność i mądrość przewidywania. Garve rozważa również liczne zagrożenia występujące w prawidłowym rozwoju wymienionych cnót. Są to: statyczny charakter sytuacji, w którym mogą one wystąpić i niejasny status zachodzących modyfikacji. Wydaje się w ten sposób, że doświadczenie, wybór działania zewnętrznego, odpowiednich postaw moralnych, zyskują swoją ważność i właściwy sens, gdy są uwarunkowane prawidłowym przebiegiem przedstawień. Przystosowanie filozofii teoretycznej do warunków praktycznego zastosowania zależy zatem w znacznej mierze od przezwyciężenia oporu wobec konkretnych treści doświadczenia. Osiągnięcie harmonii życia, tj. życia cnotliwego, jest możliwe wówczas, gdy obszar doświadczenia zostaje odpowiednio przewidziany i poddany odpowiedniemu ugruntowaniu. Współobecność elementów teoretycznych i praktycznych w doświadczeniu tworzy określony sposób oglądania świata. Ta pierwotna możliwość samookreślenia się ujawnia w ten sposób istotną zaletę filozofii Garvego, a mianowicie tę, że każdy rodzaj doświadczenia zostaje podniesiony do rangi statusu poznawczego.